

**АВТОРСЬКИЙ ПОГЛЯД
НА АКТУАЛЬНІ ЛІНГВІСТИЧНІ ПИТАННЯ**

УДК 811.161.2

Калетнік А.А., к. філол. н.

**МОВИ СПЕЦІАЛЬНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ В АСПЕКТІ
ГОРИЗОНТАЛЬНОГО І ВЕРТИКАЛЬНОГО
ЧЛЕНУВАННЯ**

Статтю присвячено розгляду деяких принципів класифікації мов спеціального призначення (МСП). Пропонується доповнити класифікаційні принципи критерієм відкритості/закритості МСП щодо сфери функціонування (семіосфери). Вводиться поняття МСП закритого типу, МСП партнерського типу, МСП відкритого типу.

Ключові слова: мови спеціального призначення (МСП), класифікація МСП, типи МСП, семіосфера.

Мови спеціального призначення (далі МСП), за прийнятим у сучасному мовознавстві віднесенням, визначаються як сукупність усіх мовних засобів, що використовуються у професійно обмеженому комунікативному середовищі для досягнення взаєморозуміння між людьми, які займаються відповідною професійною діяльністю" [2, с. 20-21]. Зауважимо, такі мови в основному вирізняються специфічною лексикою та деякими іншими мовними рисами, що характеризують їх. Зокрема, на думку М. Халлідея, "спеціальні мови в цілому не характеризуються наявністю особливих граматичних структур, що не фігурують у якихось інших мовних підсистемах; їх специфічною ознакою є особливі лексичні засоби, які не зустрічаються за їх межами..." [2, с. 23].

Важливим для розуміння особливостей мов спеціального призначення є аналіз їх класифікацій, що враховують мовні ознаки та принципи функціонування таких мов. У науковій

літературі аналітичний огляд стану проблеми належить, зокрема, О.О. Зябловій. В україністиці дане питання розглядалося лише спорадично.

На думку О.О. Зяблової, класифікація мов спеціального призначення велася у двох напрямках – горизонтальному та вертикальному. Перший напрям, представлений дослідженням передусім Е. Вюстера, пов'язаний із класифікацією предметних галузей, які виявляються у відповідних мовах спеціального призначення – мові фізики, мові педагогіки, мові ветеринарної медицини тощо. Ця очевидна, за оцінкою дослідниці, класифікація в цілому не викликає заперечень. Однак, разом із тим, має труднощі при застосуванні, пов'язані з існуванням та постійною появою нових суміжних галузей, які в період становлення не мають своєї специфічної лексики, що спричиняється до проблем із розмежуванням нової суміжної предметної галузі та вже існуючих [2, с. 25].

На наш погляд, горизонтальна модель співвідношення предметних галузей, яка за сутністю є лінійною моделлю, дещо збіднює відображення реально існуючих зв'язків між предметними галузями. Доцільніше було б у даному випадку використати випрацюване в семіотичній культурології Ю.М. Лотманом поняття *семіосфери* за аналогією до понять *біосфери*, *ноосфери*, *антропосфери*, пов'язаних, як відомо, з науковою концепцією В.І. Вернадського.

За обґрунтуванням В.П. Руднева, семіосфера – це семіотичний простір, рівний культурі, який є необхідною передумовою мовної комунікації. Без занурення в семіотичний простір (тобто без попереднього семіотичного культурного досвіду комунікантів) механізм *відправник – адресат – канал інформації* працювати не буде. Щодо семіосфери мова – це згусток семіотичного простору з розмитими межами семіотичної реальності [3, с. 264].

Метафорично характеризує семіосферу В.П. Зінченко: тут є "свої" "прибиті до сфери" (образ Данте) або блукаючі зірки, гіганти, карлики, скупчення, галактики, туманності, пустоти, чорні діри, самопроявні спалахи (осяяння) нового і наднового

знання, далекосяжне (або повільно прибуваюче) світло старого. Є свої молекули, атоми – *поняття*, що мають планетарну будову, що втягують до своєї орбіти інші поняття і що самі рухаються по "чужих" орбітах; свої "елементарні" частки (образи, метафори), що пронизують семіосферу зі швидкістю думки, що здатні трансформуватися у будь-які інші частки. Є асоціативні поля з сильними, слабкими і надслабкими взаємодіями, є свої фазові переходи. ... Семіосфера – це незавершений світ з повним набором координат, безкрайнім простором, безкінечним часом..." [1, с. 448].

Розвиваючи образність, можна сказати, що ті чи інші ділянки спеціалізованої людської діяльності – це своєрідні сузір'я, констеляції всередині семіосфери. Тому площинну горизонтальну модель класифікації мов спеціального призначення мажна представити як об'ємну сферичну модель (див. Рис. 1).

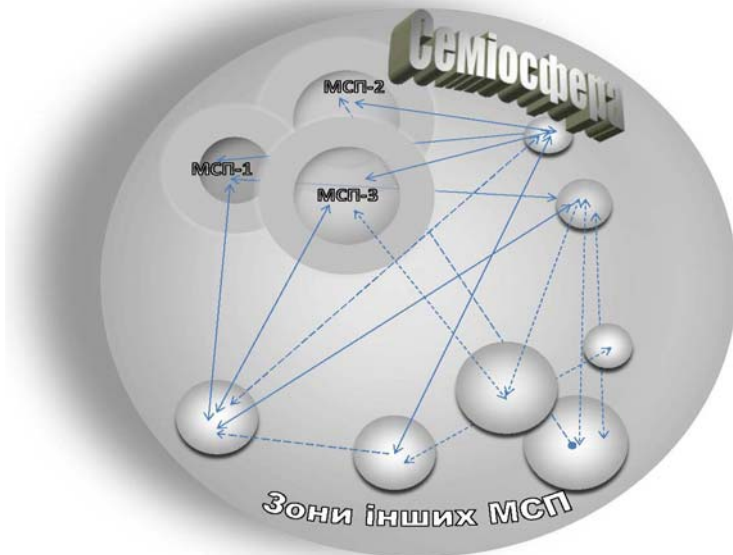

Рис. 1. Блок-схема сферичної моделі класифікації МСП

На зображеній блок-схемі представлено в семіотичному просторі три взаємно накладені сфери МСП – мова економіки (МСП-1), законодавства та нормативних документів (МСП-2), митної справи (МСП-3) – власне, можна було б взяти й інші тотожні у відношенні перетинів сфери. У кожній зі сфер є своя функціональна стратифікація мовних засобів, що позначається на блок-схемі власне сферою відповідної МСП та ореолом навколо неї (далі про це буде сказано докладніше). Перетин сфер символізує їх тісний термінологічний зв'язок. Різного типу стрілки на блок-схемі, що поєднують сфери МСП, символізують лексико-термінологічний зв'язок спеціальних мов: для наведеного нами випадку це може бути, наприклад, лексика товарообігу, міжнародної торгівлі, фармацевтична, комп'ютерна, транспортна тощо. Стрілки вказують також на багатовекторність цих зв'язків. Таким чином, наведена блок-схема представляє класифікаційні параметри МСП виразніше, ніж просте лінійно-площинне горизонтальне відношення між такими мовами.

Доцільно зауважити, що зв'язок між різними сферами сигналізує про те, що один і той самий термін, використовуваний у різних скорельованих між собою сферах, має бути узгоджений у використанні – характеристику терміна, що впливає із вимог такої узгодженості ми пропонуємо назвати конфігуративністю терміна.

Хоча наведена блок-схема не є класифікацією в точному значенні слова, однак вона показує, що в семіосфері треба в подальшому виявити і скласифікувати типи взаємодії та взаємозв'язків МСП між собою.

Інший вимір МСП названо вертикальною класифікацією. Як відомо, з вертикальною класифікацією, що по суті може бути застосованою лише до кожної окремої МСП, ситуація є складнішою, ніж з горизонтальною, тому що така класифікація не має спільної підстави, а відтак є вразливою для критики. Різні автори пропонують різні варіанти: *власне спеціальна мова – мова виробництва – мова споживачів* (Л. Макензен); *мова виробництва – мова продавців – мова науки* (Х. Ішрайт); *наукова мова – професійна розмовна мова – мова підручників – мова практики, або мова клінік* (Х. Ліпперт і

Х. Шипперс щодо мови медицини); *мова законів – мова вироків – наукова правова термінологія* (Х. Мюллер-Тохтерманн щодо мови права) тощо [2, с. 26-27].

Найбільш вдалою класифікацією МСП О.О. Зяблова вважає класифікацію Л. Хоффманна, яка поєднує ідеї горизонтального та вертикального членування. З одного боку, всі МСП диференціюються за їх предметною віднесеністю, з іншого, – в кожній МСП виділяється кілька її рівнів відповідно до чотирьох критеріїв: 1) ступінь абстрактності; 2) специфіка мовних засобів; 3) сфера функціонування; 4) учасники комунікативних актів. На цих засадах будується схема вертикального членування МСП, представлена Таблицею 1.

Таблиця 1.

Схема вертикального членування МСП за Л. Хоффманном

Ступінь абстракції	Мовна форма вираження	Середовище функціонування	Користувачі
А вищий	штучні символи для позначення елементів і відношень	теоретичні фундаментальні науки	учені ↔ учені
Б дуже високий	штучні символи для елементів; природна мова для позначення відношень (синтаксис)	експериментальні науки	учені (інженери) ↔ учені (інженери) ↔ допоміжний науковий і технічний персонал
В високий	природна мова з великою кількістю спеціальної лексики та регламентованим синтаксисом	прикладні науки і технічні галузі	учені (інженери) ↔ наукові і технічні керівники матеріального виробництва

Г низький	природна мова з великою кількістю спеціальної лексики та відносно вільним синтаксисом	матеріальне виробництво	наукові і технічні керівники матеріального виробництва ↔ виробничі майстри ↔ кваліфіковані робітники (службовці)
Д дуже низький	природна мова з окремими термінологічними елементами і вільним синтаксисом	сфера споживання	представники матеріального виробництва ↔ представники торгівлі ↔ споживачі ↔ споживачі

У результаті виділяється п'ять основних страт евентуального розшарування окремої МСП: А – мова теоретичних фундаментальних наук; Б – мова експериментальних наук; В – мова прикладних наук і техніки; Г – мова матеріального виробництва; Д – мова сфери споживання.

Зважаючи на викладену концепцію, дослідники виділяють два суттєві, на їх думку, недоліки підходу. По-перше, така вертикальна стратифікаційна модель орієнтована головним чином на мови природничо-наукових та технічних галузей знання (хоча Л. Хоффманн і намагається екстраполювати її також на соціальні науки). По-друге, страта Д по суті не є МСП, оскільки вводить категорію споживача, а споживач не є фахівцем, тоді як визначення МСП у того ж дослідника спирається на категорію фахівця [2, с. 28-34; 4, с. 119].

Попри цю критику ми вважаємо, що все ж таки класифікація Л. Хоффманна в основі зберігає евристичний потенціал. Більше

того, ідея категорії споживача (якщо розуміти *споживача* в найширшому розумінні слова) може бути використаною для класифікації МСП, якщо взяти до уваги не тільки і не стільки рівень абстрактності, скільки міру відкритості/закритості МСП у цілому або в їх частинах щодо загальноновживаної мови. На підставі цього критерію, на нашу думку, можна запропонувати поділ на МСП закритого типу, МСП загальновідкритого типу та МСП відкритого партнерського типу.

Цей поділ спирається на характер тих завдань, що вирішуються в певній сфері спеціалізованої діяльності. Якщо відповідна діяльність не спрямована на питання, які стосуються повсякдення великої кількості членів суспільства, то МСП такої діяльності слід віднести до закритого типу. Це означає, що поняття з цих сфер та відповідна лексика зовсім не проникають у загальноновживану мову або практично дуже мало відображаються в ній.

Так, нещодавно у ЗМІ проходили повідомлення про успішні випробування у Швейцарії *великого адронного колайдера*, що є назвою найбільш потужного в історії фізики прискорювача елементарних часток. Назва зі сфери фундаментальної фізики була актуалізована в інформативних випусках новин. Зрозуміло, навряд чи хто з нефахівців назве терміни *топ-кварк*, *фотон-фотонні зіткнення*, *кварк-глюонна плазма*, *бозон Хітса* тощо та проасоціює їх із терміном *великий адронний колайдер* (водночас названі нами терміни легко знайти через пошукові системи Інтернету). Схожа ситуація постає з мовою теоретичної хімії, вищої математики, космології та багатьох інших фундаментальних наук, які є спеціальними науковими метамовами в системі української літературної мови.

З іншого боку, при зверненні до МСП фінансової сфери можна попередньо зробити висновок про закритість названої МСП. Насправді, найбільш поширена лексика цієї сфери відома практично всім носіям літературної мови (*аванс*, *кредит*, *валюта*, *процентна ставка*, *девальвація*, *облігація* тощо), але не всі українці без спеціальної підготовки або без фахового словника зможуть пояснити терміни *аваль* – "вексельне

поручительство у вигляді особливого гарантійного запису", *авізо* – "офіційне сповіщення про зміни у стані взаємних розрахунків", *евальвація* – "оцінка, визначення ціни, вартості", *обліго* – "сума заборгованості за векселями" та ін.

Зауважимо, разом із розвитком ринкових відносин в Україні (а з цим пов'язані питання фінансової звітності, оподаткування, декларування, проходження митних процедур тощо) дедалі більше слів фінансово-економічної сфери входить до словника носія мови. Виникає своєрідна редуплікація, коли МСП однієї сфери віддзеркалюється в МСП іншої сфери. Так, МСП у сфері податкової служби, залишаючись специфічною підсистемою, знаходить відображення в МСП бізнесових структур; МСП митної справи (знову ж таки як специфічна підсистема) обслуговує сферу митно-тарифного регулювання щодо переміщення товарів і транспортних засобів через митний кордон. Таким чином, МСП митної справи використовується поза межами митної служби всіма, хто має справу з цими процедурами. Зрештою, всі МСП юридично-законодавчого і регламентуючого щодо соціальної діяльності характеру мають однакові функціональні особливості. Відповідно МСП такого типу ми називаємо МСП партнерського типу.

Нарешті, як зразок відкритості можна навести МСП зі сфери комп'ютерних, цифрових та інтернетівських технологій. Реалії з цих сфер в останні десятиліття настільки стрімко та широко увійшли в життя суспільства, що відповідна термінологічна лексика швидко змінює комунікативний молодіжний субкод. Ідеться не тільки про появу нових слів, але і про набуття нових значень словами, що складають основний лексичний фонд національної мови. Зокрема, розширилася семантика слова *пам'ять*: *оперативна пам'ять*, *динамічна пам'ять*, *розширити пам'ять*, *докупити пам'ять*, *бракує пам'яті*, *замінити пам'ять* тощо. Аналогічно набуло нового значення слово *чайник* – "людина, що робить перші кроки у світі інформаційних технологій" та ін.

Також комп'ютерного впливу зазнало слово *завантажити*. Значення "привести в дію операційну систему комп'ютера"

розширилося до лексичного і словотвірного варіанта *перезавантажити*, тобто "завершити роботу операційної системи і тут же знову привести її в дію". Як відомо, така технічна процедура штатно застосовується для нормалізації роботи оперативної системи у випадках її функціонального збою, а отже слово *перезавантаження* стало метафорично використовуватися і в інших функціональних сферах: можна, скажімо, *перезавантажити* міждержавні політичні відносини, що перебувають у фазі труднощів; можна *перезавантажити* систему державних фінансів та ін.

Викладені міркування узагальнимо у схемі на Рис. 2.

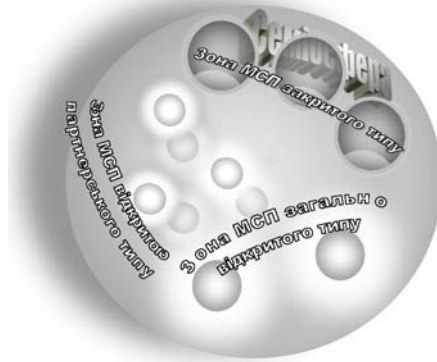

Рис. 2. Схема сферичної моделі класифікації МСП

На схемі МСП закритого типу показані стилізованими сферами, ореол навколо яких символізує слабке проникнення їх базової термінології в інші ділянки семіосфери. Висвітлені ділянки сфер МСП символізують потенційну проникність їх термінологічної лексики в інші частини семіосфери.

МСП відкритого партнерського типу представлені сферами у світлому ореолі з тінювими сателітним віддзеркаленням цих сфер. Ореол символізує потенційну всебічну відкритість таких МСП, а сателітне віддзеркалення символізує суміжні МСП.

Нарешті МСП загальновідкритого типу позначаються сферами з розмитою "атмосферою", що символізує реальну відкритість цих МСП у бік усіх ділянок семіосфери.

Запропонований критерій класифікації МСП є поки що ідеєю в першому наближенні, що потребує детальнішого опрацювання. Але вже на даному етапі представлення ідея формалізує, на думку автора, той новий напрям, у якому може рухатися дослідницька думка щодо вивчення мов спеціального призначення.

1. Зинченко В. П. Семиосфера / Зинченко В.П. // Мещеряков Б.Г., Зинченко В. П. Большой психологический словарь. – М. : Прайм-Еврознак, 2007. 2. Зяблова О.А. Принципы исследования языка для специальных целей: На примере языка экономики : дис. ... д-ра филол. н. : 10.02.19 / О.А. Зяблова. – М. : РГБ, 2005. 3. Руднев В. П. Словарь культуры XX века / В.П. Руднев. – М. : Аграф, 1999. 4. Hoffmann L. Kommunikationsmittel Fachsprache. Eine Einführung / 3. durchgesehene Auflage. – Berlin, 1987.

1. Zinchenko V. P. Semiosfera / Zinchenko V.P. // Mescheryakov B.G., Zinchenko V.P. Bolshoy psihologicheskij slovar. – M. : Praym-Evroznak, 2007. 2. Zyablova O.A. Printsipy issledovaniya yazyka dlya spetsialnyih tseyey : Na primere yazyka ekonomiki : dis. ... d ra filol. n. : 10.02.19 / O.A. Zyablova. – M. : RGB, 2005. 3. Rudnev V. P. Slovar kul'turyi XX veka / V.P. Rudnev. – M. : Agraf, 1999. 4. Hoffmann L. Kommunikationsmittel Fachsprache. Eine Einführung / 3. durchgesehene Auflage. – Berlin, 1987.

Kalyetnik A.A. Languages for special purpose in aspects of horizontal and vertical articulation.

The article discusses some of the principles of classification of languages for special purposes (LSP). The author proposes to supplement the principles of classification by criteria of open / closed LSP concerning the functioning sphere (semiosphere). The LSP concepts of closed type, LSP of partnership type, LSP of opened type are introduced in the article.

Important for understanding of the language for special purpose is to analyze their classification, taking into consideration linguistic features and principles of operation of such languages.

Author formulates the criteria of LSP classification as an idea that needs more detailed study. But at this point the idea formalizes